

նան բազկատարած դէպի ժողովուրդ դառնալով խորհրդական զօճին պարզեցները կը հայցէ, ազօթքով մը՝ որ ինչպէս կ'ընտրուի հայկական գրականութեան ամենախոր էջերէն մէկն ալ կը կազմէ:

Դպիրները ողջաննայով պատասխան կու տան, և իրենց բարձրացած ձայնը կը տարածուի բոլոր եկեղեցւոյն մէջ, ուր՝ արեւը փարատելով մշուշը՝ հեղեղած է իւր փառքով:

Երկուցուկէս ժամ տևող հայկական ծէսը լնացած է. պերճ թափորը կը վերակազմուի, կ'անցնի եկեղեցիէն և կ'անհետանայ աւանդաւոր տան մէջ: Եւ այն առժամանակեայ տաճարին մէջ՝ դեռ կանոնիկոսները կը մնան Եփր. Թովթի շուրջը՝ ամբողջական ոճով ստղծմանու համար:

ԻՄԲ.

24 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

Թափառական Հրեայն

Խաղաղ գիշերային լուսութեան մէջ, մինչ աստղերու բոյլեր կը սփռեն ծաղիկը երկնից երեսին և լուսնոյ փայլը կը ծաւալի ձինապատ բլուրներու և հովիտներու վրայ, ընդհանուր տիեզերաց անդորրութեան մէջ, անանդորր և յուզեալ ոգի մը կը թափառի Պաղեստինի բարձաքց վրայ, անէծքը դրոշմուած ճակատին վրայ, խղճի հուրը կիզանուտ սրտին մէջ, կը թափառի մուրրական, ծարաւատենչ հանգստեան և հիւծեալ, լքեալ ու ժառպառ և սակայն աներևոյթ ձեռք մը կը մղէ զինքն անզգալոր ի շարժումն, յառա՛ ու միշտ յառա՛:

Ահաստերուն է այդ, թափառական հրեայն, պատկերը մուրրական մտքի որ կը յաժի երջանկութիւն փնտռելու հեռու ճշմարտութենէ, գաղափարական մարմնացումն հրէական ցեղի՝ դեռ ի խնդիր Մեսիային:

Կը պատմէ միջնադարեան բարեպաշտ աւանդա՛ւք:

Հրեայ տասնամեայ մանուկ մ'էր Ահաստերոս երբ արեւից երեք մոզ թագաւորներ հասան յերուսաղէմ՝ նորածին Աստուած - Թագաւորը պաշտելու: Ահաստերոս առաջնորդից զիրենք դէպի Բեթղեհէմի քարայրը և անոնց հետ երկըրպագեց Գիսուսի:

Մեծցած էր և արուեստով կօշկակար երբ լսեց

Գիսուսի քարոզութիւնը, յարեցաւ Աստուծոյ և կը հետևէր յաճախ հրաշքներ ուզող ամբողջին հետ. սակայն Գիսուսի մատուցեամբ ինքն ալ թողոց Գիսուս և եղաւ մին արքունի ապարանից մէջ խաչեցի՝ աղաղակներու, և երբ Գիսուս խաչին բռն ուսին՝ անոր ծանրութեան ներքե կքած ուժասպառ Գողգոթայի ճանապարհին վրայ ուզեց վայրել մը յենուլ Ահաստերոսի կրպակին և հանգիլ, սա վախնալով հրէական ժխուրէն զայրագին գոչելով վանեց զինքն. «Գնա՛ մէկդի. չեմ ուզեր որ յանցապարտ մը հանգչի զրանս առջև»: Գիսուս նայեցաւ իրեն և պատասխանեց. «Կ'երթամ ես և պիտի հանգչիմ. բայց դու պիտի երթաս և չունենաս հանգիստ. պիտի քալես դու մինչև ցմբէջ շալարին և յետին դատաստանին օրը պիտի տեսնես զիս բազմամա՛ջ օրս աշակողմը»: Կօշկակարն առաւ իսկոյն իւր ուղևորի ցուպի և սկսաւ թափառական յաժումը առանց բնաւ դադար մ'ունենալու: Կ'անցնին դարեր և նա՛ թափառական հրեայն, կը թափառի դեռ երկրիս վրայ: Նետուեցաւ նա պատերազմներու ժխորին մէջ, ընկղմեցաւ շուրթերու խորը, բոցերու մէջ, խորափոր անդունդներու յատկներ տեսն զինքը ամենուրեք մահը կիտնելով և մահը միշտ հեռու փախաւ իրմէ: Երբ ժամանակի անիւն կը նշանէ նոր դարի մը ծագումը, այն ատեն միայն Ահաստերոս հիւծած ու նուաղեալ ուժասպառ, կը լսէ Երեմիայի գիշերուան զանգակներու աւետաւոր զօղանքը, կը յիշէ իւր մանկութեան տեսիլն և յիշած եկեղեցւոյ մը պատին՝ կը հանգչի վայրկեան մը և նոր ոյժ զգեցած կը շարունակէ վերստին թափառական յաժումն:

Կը պատմեն միջնադարեան ժամանակագիրք որ հայ արքեպիսկոպոս մը 1228ին լինարայի մէջ պատմած է թէ ինքն անձամբ հանչեցած է այս թափառական հրեայն, որուն Գարդափիլոս անուն կու տայ. թէ սա Պիղատոսի ատենի ղեկապաններէն մին էր և տեսնելով Գիսուսի խաչաբարձ ծանր քալուածքը կուտի մ'իշխեցնելով անոր՝ ըսած է. «Քալէ՛, Գիսուս, քալէ՛ աւելի արագ. ինչու այսքան դանդաղ ես»: Եւ Գիսուս կը պատասխանէ. «Ես կը քալեմ՝ կ'երթամ, բայց դու պիտի սպասես մինչև իմ վերադարձ»: Կ'ըսէ հայ արքեպիսկոպոսն, և մինչ նոյն բանը կը հաստատէ վերստին Գոլոնիոյ մէջ, որ Գարդափիլ յետոյ զոյնացած և դարձած է ի քրիստոնէութիւն՝ մկրտուելով Անանիայէ և Գովսէփ անունով կ'ապրի Հայաստանի մէջ, լրակաց և սուրբ վարժով, յարգելի ամենուն:

Հայ առաքելաբան արքեպիսկոպոսը, եթէ ինքն ալ առասպել մը՝ չէ, խեղդօթիւրած է աւանդութեան ոգին: Ահաասեւրոս պատկերն է իսկական բովանդակ մարդկութեան, թշուառ և ուժաւաստ, որ զարէ դար կը նորոգուի դառնալով վերստին դէպ ի Սուրբ Գարայրը, դէպ ի Եկեղեցին ուր կը հանգչի Աստուած ի վրէժն լոյս և սէր, հոն միայն այս ճշմարտութեան աղբիւրն կը բխի վերանորոգիչ զօրութիւնը, հոն միայն կը բուստին ցաւեր, որովհետեւ հոն է քառութիւն մեղքերու և նոգիներու սրբութիւն:

Պատկերն է այս՝ նաեւ հոգեկան վերանորոգութեան որ կը կատարուի դարէ ի դար Սուրբ տարաշոյ յիշատակաւ, որով Եկեղեցին կը կոչէ իւր հաւատացեալ ժողովուրդը մերկանալու հոգիներէ մեղաց ապականութիւնն ու հեռութիւնը և նոր արծարծուն հաւատքով ու սիրով զօրացած, ձեռն ի ձեռն եղբայրական միութեամբ յառաջ վարելու անվերջ իւր ընթացքը երկնաշու պուշտոյան վրայ:

Յորելեան Սուրբ տարի

1300ի արշալոյսը դեռ նոր սկսեւ էր իւր աղօտ ճառագայթներն երկրիս վրայ տարածել պայծառ արեգական մօտալուտ ծագումն աւետելով, երբ յանկարծ ժողովուրդը հեղեղ մը թափեցաւ Հոռովմայ վրայ. բնակիչք ինկացնոր կը վազէին փողոցներու մէջ: Անկարագրելի էր շփոթն ու աղմուկը, նոր Երուսաղէմ մ'էր կարծես որ կը խռովէր մոգերու գալուստամբ: Իսկ այդ տեսնաւ, մար ամբոխը, բոլոր այս յուզման պատճառ, կը զարմանար իւր առթած շփոթութեան վրայ, և անխռով կը յառաջէր ուղղակի դէպ ի Ս. Պետրոսի տաճարը. խառնիճաղանձ ամբոխ մ'էր այդ կազմուած յարանց, ի կանանց և ի տղայոց, որոց զանազան տարազն ու շէտերն, աչաց և ականջաց ամենէն աւելի զօղոտել տեսարաններ կ'ընծայէին: Արծաթեայ սաղաւարտք և ոսկի թագեր գիւղական յարգեայ զլինանոցներու մէջ կը կրօնակէն, և Գաղղիոյ և Հունգարիոյ թագաւորք բովանդակ իրենց արքունի պալատաւ կաններով, սոսկական քաղաքացիներու նման երկուսն ու զլիակոր, շերմեռանդն ամփոփաւ ծուլթեամբ կը հետևէին իրենց առաջնորդին: Սաղմոյացի ծերունի մ'էր դա ալէզարդ, որուն ծիւնափայլ հերաց խոպոպներն իւրաքանչիւր քայլափոխին՝ վէտ վէտ կը ծածանէին ուսոց վրայ. կարելի էր ճակատին խորշոռներու մէջ կարգալ իրեն տարիքն որ դարէ մը նուագ չէր

երեւեր. և յիրաւի 107 տարեկան էր այդ ալեւորը: Կը յիշէր նա դեռ այն տեղերն ուսկից անցած էր դար մը առաջ՝ մանկական աշխուժի վազելով ու խայտալով. իսկ այժմ որ արինն սկսած էր երակաց մէջ պաղիլ, բոլորովին տարբեր մտածութեամբ կը միխթարուէր. առաջին անգամ 1200ին եկած էր ի Հոռովմ ուրիշ տաւրաց հետ, սակայն առանց ըմբռնելու թէ ինչ էր բըռած, միայն հետևած էր իւր ծնողաց շերմեռանդն զգացմանց. իսկ այժմ՝ լաւ գիտէր զայն. ինքն էր ամբողջ այդ ժողովուրդներն ոգևորողը և տեսնելով թէ հասաւ ահաւասիկ իւր միակ փափաքանաց, ուրախութեան արտասուք իր ցամաքած այտելը կ'ոռագէին:

Դեռ այս ինչ Ս. Պետրոս կը մտնէին ուխտաւորք, երբ իրենց հասնին ու զալտեան պատճառներն իմացուցան քահանայապետական պալատան մէջ. Վոնիփակիտ Ը. ժողով մը գումարեց իսկոյն բոլոր ծիրանաւորաց. քննուցան քահանայապետական դիւանի ամբողջ վաւերագիրք. գտնուեցան յիշատակութիւնք ի Հոռովմ ուխտագնացութեանց՝ նոյն իսկ քրիստոնէութեան առաջին դարուն մէջ, նոյնպէս նաև ներողութեան. այլ այսպէս դարական շրջնաւոր հանդիսի մասին անկարելի եղաւ յիշատակութիւն մը գտնել անոնց մէջ: Այն ատեն Վոնիփակիտ քահանայապետն առաջարկեց ծիրանաւորաց ժողովոյն՝ հաստատել այսպիսի բարեւ պաշտական սովորութիւն մը, և ամենուն միաձայն հաւատութեամբ, փետրուար ամսոյ 22ին հանց իւր Antiquorum habet կոնգակը, որով կը սահմանէր թէ այնուհետև ով որ, ի սկիզբն իւրաքանչիւր դարու, խոստովանած և հաղորդուած, այցելութիւն ընէ Պետրոս և Պօղոս առաքելոց գերեզմանաւ ի Հոռովմ, լիակատար նեւրողութիւն պիտի ընդունին:

Այս ուրեմն եղաւ առաջին հանդիսաւոր Յորելեան տարին: Սակայն հարկու տարուան շրջան մը շատ երկար երկնելով, և շատեր յոյս չունենալով Սաղմոյացի ծերունայն բաղդին հանդիպելու, դեսպաններ ղրկելով խորհրդին Կղեմէս Զ. քահանայապետէն, որ յԱլեքսիոս կը նստէր, համառօտել յորելեանի շրջանը: Կղեմէս կատարեց իրենց խնդիրքն և երկրորդ յորելեան հրատարակեց 1350ին: Նման խնդիրք Զարեան ամէն կողմերէ հասնելով Ռուբենոս Զարի, լաւ համարեցաւ 50 տարին 33 տարույ վերածել ի պատիւ Քրիստոսի երեսուն երեք տարի երկրիս վրայ կենցաղապարելուն, և 1389ին հրատարակեց երրորդ յորելեան մը առաջիկայ (1390)

տարւոյն համար: Դոյն 33 տարւոյ շրջանն ունեցաւ նաեւ չորրորդ յորելանքը (1423ին), որմէ վերջ քահանայապետք փափաքելով կանոնաւոր շրջանին մը վերածել յորելանքը, սահմանեցին որ այդ՝ տեղի ունենայ իւրաքանչիւր 25 տարին մի անգամ. և ասոր սկիզբն եղաւ 1450ին հինգերորդ յորելանքը, որուն յաջորդեցին հետզհետէ և այլք նոյն կանոնաւոր (25 տարւոյ) շրջանով: Մինչև ներկայ տարւոյս յորելանքը մէկ ընդհատում միայն եղաւ, և այդ՝ 1800ին, որուն պատճառն էր, ժամանակին ընդհանուր խռովութիւնն, որ շատ իսկ ծանօթ է ընթերցողաց:

ԴՈՒՆ ՍՐԵՈՒԹԱՆ

1500ին յորելանքներն նոր շփոթութիւն ու հանդիսաւորութիւն մը ստացան Սուրբ դարեւ (Porta Santa) հաստատութեամբ, որուն բացման և փակման արարողութիւնքն համառօտի կ'ուզեն հոս յիշել:

Ծննդեան հրազարուցին օրը, կէսօրէն վերջ կը փակուին Ս. Պետրոսի տաճարին դռները և ոչ ոք կը մնայ ներս: Գողովորդեան խուռն ամբողջ մը կը դիպուի Ս. Պետրոսի հրապարակին մէջ. սահմանեալ ժամանակէն թափփոր մը, յորում կայ նոյն ինքն Քահանայապետն, կը մեկնի վատիկանու պոնտիֆիկէն, դէպ ի տաճարը. և մտնելով գալիքը՝ որուն հինգ դռներն ալ գոցուած են՝ քահանայապետը կ'ուղղուի յաշակողմ դէպ ի այդ դռներէն վերջինն, որ կը կոչուի Ս. Դուռն և միայն Յօրելանքի միջոց բաց կը մնայ: Հասնելով այդ դրան դիմաց, Քահանայապետը երեք անգամ արծաթեայ մուրճով մը կը զարնէ, երկու անգամ ալ ապաշխարողաց ժողովոյն գլխաւոր ծիրանաւորն իսկոյն սահմանեալ անձից կը վերցնեն աղուներն և կը լուան գետինը. այն ատեն Քահանայապետն կը մտնէ ներս «Բացեց ինձ զգրուինս արդարութեան» և այլն ըսելով: Իրեն կը յաջորդէ բողոքական թափփորն ու ամբողջ: Վայրկեանի հանդիսաւոր: Երկնային ուրախութիւն մը կը նկարուի ամենուն դիմաց վրայ, և քիչ աչքեր անթաց կը մնան, որովհետև կենդանի և անպատում յուզում մը ամենուն սրտերը կ'արծարծէ: Այն վայրկեանին յորում քահանայապետը կը կոխէ Ս. Դուռն սեմը՝ Տաճարին զանգակներն ուրախութեան ձայնիւ կ'արձակեն, որոց արձագանգ կու տան իսկոյն Հռովմայ երեք հարիւր և անլի եկեղեցեաց զանգակներն: Երբեմն՝ զանգակաց զօղանշին հետ կը խառնուին նաև փողոց հնչմունք և թնդանութներու բոմբիւնը: —

Գրեթէ նման հանդիսով կը կատարուի նաև փակումն, և ընդհանրապէս ճիշտ բացման տաք ընդարձին:

Եւթ թափփորով մը կ'ուղղուի դարձեալ Քահանայապետը դէպ ի եկեղեցին, և մտնելով Ս. Դուռն, կը սկսի երեկոյան ժամերգութիւնը: Ամուսկէն վերջ դարձեալ ամէնքը դուռն կ'ենեն նոյն դռնէն: Քահանայապետը՝ կտաւէ գոցոց մը կապած՝ արծաթեայ ծեփիչ մը կ'ստանա և երեք անգամ շաղան կը զնէ Ս. Դուռն շեմին վրայ, մէջ տեղը, և ա՛յ ու ձախ կողմերը: Շաղանիս վրայ կը ձգէ քանի մը ոսկի, արծաթ ու պղնձէ մետաղներ ի յիշատակ հանդիսին և ապա երեք սրբատաշ քարեր կը հաստատուէ առնոց վրայ: Իրմէ վերջ ուրիշ քար մ'ալ կը զնէ ապաշխարողաց ժողովոյն նախագահ ծիրանաւորն և հանդիսականք կը սկսին նուագել Օլետիս տրեքերը, որ դեռ չլիցցած Ս. Դուռը ամբողջութեամբ կը գոցուի և վրան պղնձէ խաչ մը կը դրուի: Այն ատեն կը սկսին Ջրեզ լուստաճ, և ժողովուրդն ընդունելով քահանայապետական օրհնութիւնը, կը ցրուի:

ԹԱԳԱՆՈՐԱԹԻՒՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

Հռովմ, յաւիտենական քաղաքն որ երկար դարեր առ ինքն ձգեց մերձաւորաց և հեռաւորաց նախանձոտ աչքերն. Հռովմ, յաղթական զխոյն ժողովրդոց, ահաւոր և պատկառելի, որ յաճախ իւր սրբազան որմերու տակ սեւեալ բողոքներն ու քրճագեղաց թաղաքարդ գետիներ, և զորս ինքն իսկ բարձրացուց արքայական զահուն վրայ, բացաւ վերստին զթալից իւր սիրոյ բազուկներն ընդունելու համար հազարաւոր ժողովրդոց շրմբեռանդն ամբողջ, որ մեծնող տարւոյս ընթացքին մէջ երկրիս ամենահեռաւոր սահմաններէն իսկ ամէն օր խուռն դիմեցին հոն ուխտի. տեսանք հոն օպիտակ ալեւորք արտասուալից բիբերով. տեսանք խոհական լուրջ ճակատներ՝ նախարար, երեսփոխան, ծերակոյտ, պետական պաշտօնեայք, որոնց միտքը կը կառավարէ աշխարհիս ու ժողովրդոց բաղդը. տեսանք առոյգ կայտառ երիտասարդութիւնը, արքա և կանաչք, յաւիտենական զաղափարով լուսաւորուած. տեսանք մանրիկ թարմ մարդկութեան ծաղկունքը զոյնզոյն զարդարուած, անթուամ ժպիտն աչաց մէջ, թոյնոց պէս ցատկոտն ուրախ ճուռեղանով, որոնք ամէնքը խաչի նշանին սենում, անցան թափփորներ ու թափփորներ, Հռովմայ փողոցներու մէջ, մէկ Ուլտատեղիէն դէպի միւսը՝ օրհնութեան նուագներ և արթթ

հնչեցնելով ամենուրեք, և երկնային ժպիտը, քաւիչ ցողը, իջաւ հոգիներու վրայ:

Այս անգամ Ազգերու խումբերու մէջ շերեցաւ միայն Հայը պաշտօնապէս. Հայը որ առաջին յորելեանին իսկ (1800ին) ներկայ էր Բարսեղ Երուսաղէմայ եպիսկոպոսի անձով. Հայը որ 1575ին պաշտօնապէս ուղարկած էր խումբ մը ուխտաւորաց, որոնց զլիաւորն էր Աղէքսանդր, և առաջնորդ՝ ինքն կաթողիկոսն Թադէոս Բ. այս անգամ երեցաւ միայն անհատական նախաձեռնութեամբ: Ժամանակաց պարագաներ չէին ներքը դժբախտաբար աւելին. Բայց հոն, վատիկանու պարտէզներու մէջ, ուր քրիստոնէայ առաքեալներու արիւնն ու քրտինքը իբրեւ ցուցահանդէս քարոզչական (esposizione mis-

sionaria) փոխադրած էր կերպով մը ի տես և ի հանգէս աշխարհի բովանդակ աշխարհը, «Գրիստոսի քաղաւորութիւնը, խաչի դրօշին ներքե տաղաւարած, հոն կենդանի պատկերացումն ու մարմնացումն հայ ազգին կրօնից և հոգւոյն, տեսանք նկարուած հայ Թազաւոր մը, Հեթում-եղբայր Յովհաննէս Կիլիկիոյ՝ որ կը հսկէր իւր Ազգին ճակատագրին վրայ, կ'աղօթէր և կը մաղթէր անոր՝ արծարծումն վերստին իւր Սուրբ Հայրապետաց հոգւոյն, միութիւն վերստին այն Գահուն ուսկից կը բխի յորդառաս ճշմարտութեան լոյսը, զրաւական իւր մշտանորոգ առուզութեան, առհաւատչեայ իւր վերանորոգ պայծառութեան և փառաց:

Հ. Թ. ԱԳՈՐ

Մ Ա Յ Ր Դ Ի Ի Ա Ն

ՄԻԻԹԱՐԵԱՆՑ ՎԵՆԵՏԿՈՑ. - Ի Ս. ՂԱԶԱՐ

(Շար. տես Բազմ. 1925, էջ 317)

ՃԼԲ.

Հետեւեալ նամակին գրիչն է Կեսարացի Վրթանէս Արքեպիսկոպոս Ստեփանեան¹, որմէ ուրիշ թուղթ մը հրատարակեցինք արդէն (տես ՃԺԹ):

Մեր նամակագրին մասնաւոր ուշադրութիւնը գրաւողն է Սառաֆեան Ուղղիս արքեպիսկոպոսը, Սա Արեւելէն վենետիկ եկած է 1744-ին: 1745-1747 զինքը Հռոմ կը գտնենք, ուր 1745 Նոյեմբեր 20-ին Հաւատոյ դաւանութիւն կու տայ. կը ներկայանայ նաև Բենեդ. ԺԻ.ին ու կը կատարէ նաև նոյն քաղաքին մէջ Հայ Միսի ձեռնադրութիւններ. (Սառաֆեանի ընդհանուր գործունէութեան վրայ տես Կենսագրութիւնը Գալսեմքեարեանէ):

Թէ Սարգիս իւր ժամանակի ազգային շրջանակին մէջ մեծ յարգանք վայելած է՝ կը տեսնենք զայդ Մայրավանքիս դիւանական մէկ ուրիշ անտիպ թուղթէն ալ. Անդրէաս անուն անձէ մը գրուած առ Միսիթար յանձնարարական մ'է, երբ նա արդէն վենետիկ ժամանած էր. հահա սոյն պատառիկը. «Մեր ամենապայծառ և գեղարդելի

1. Տես Կենսագրութիւնը՝ Գալսեմքեարեանի «Կենսագրութիւն Սարգիս Արքեպ. Սառաֆեան»ի մէջ, 207-213. վիճակ 1908. Տպ. ՄԻ.: